

Millî Mücadele Sonunda Hürriyet ve İtilaf Fırkasının Dağılması ve Liderlerinin Akıbeti*

Hacer Göl**

Millî Mücadele Döneminde Hürriyet ve İtilaf Fırkası

Hürriyet ve İtilaf Fırkası (HİF) 21 Kasım 1911 tarihinde Türk siyaset sahnesine girdi. İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne (İTC) muhalif bir fırka olarak kuruldu. Bâb-ı Âli Baskını'ndan sonra meydana gelen Mahmut Şevket Paşa suikastı ile birçok Hürriyet ve İtilafçı ilişkilendirilerek yargılanmış, bir kısmı sürgüne gönderilirken, bir kısmı da yurt dışına kaçmıştı. Bu nedenle aktif olarak faaliyetlerine devam edemeyen fırka, 1 Ocak 1913'de taşra şubelerini de kapatarak siyasi hayattan çekildi. HİF'in yeniden dirilmesi ise 30 Ekim 1918 Mondros Mütarekesi sonrasında İTC'nin siyasi hayattan çekilmesi ile oldu. Siyasi hayatta İTC'nin baskısının kalkması ile birlikte İTC'nin en önemli muhalifi konumunda olan ve İttihatçıların sert muamelelerine maruz kalan HİF liderleri yavaş yavaş başkent İstanbul'a dönmeye başladı. Sultan Vahdeddin'in daha veliahtlık döneminden itibaren Hürriyet ve İtilafçıları desteklemiş olması ve nitekim onun 3 Temmuz 1918'de tahta çıkması bu dönüşlerin çabuklaşmasında en önemli etkendi.¹ 1918 sonlarında yeniden kurulan fırkanın bu dönemde reisi Nuri Bey, bundan sonra fırkaya reislik yapacak Miralay Sadık Bey, diğer liderleri ise Zeki Bey, Mustafa Sabri Efendi, Zeynelabidin, Refik Halit, Ref'i Cevat, Ali Kemal, Rıza Tevfik idi. Damat Ferit Paşa tarafından 14 Ocak 1919'da Cercle D'orient kulübünde bir yemek verilerek bu fırka liderleri bir araya getirilmişti. Masrafları da Sultan tarafından karşılanan bu yemekten de anlaşıldığı üzere Vahdeddin ileride yapacağı işler için kendine

* Bu bildiri metni, Hacer Göl tarafından hazırlanan *Millî Mücadele Dönemi'nde Hürriyet ve İtilaf Fırkası* isimli doktora tezinin "Hürriyet ve İtilaf Fırkasının İkiye Ayrılması ve Faaliyetlerinin Sona Ermesi" başlıklı bölümünün genişletilmiş halidir.

** Dr. Öğr. Üyesi, Bitlis Eren Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Bitlis/TÜRKİYE, hgor@beu.edu.tr ORCID:0000-0003-2371-7947

1 Birçok HİF üyesi İstanbul'a geri dönmek için masraflarının karşılanmasını yönünde İstanbul'a dilekçeler göndermiştir. Bk. BOA, DH.EUM.MH, 1337.Ş.23, BOA, DH.EUM.MH, 1337.M.20 (Refik Halit'in geri dönmesi ile ilgili), BOA, DH.EUM, MH, 1337.C.16, BOA, DH.EUM.MH 1337.C.15, BOA, DH.EUM. MH, 1337.L.18 (Ref'i Cevat'ın geri dönmesi ile ilgili) vs...

istinat noktası arıyordu.² Bu tarih pek çok araştırmacı tarafından HİF'in yeniden faaliyete geçiş tarihi olarak esas alınmıştır.³

İttihat ve Terakki'nin siyaset sahnesinden çekilmesinden sonra döneme yumuşak bir geçiş sağlayan İzzet Paşa Hükûmeti kurulmuştu. Kabinede Cavit, Fethi ve Hayri Beyler gibi bazı ittihatçılar da bulunmaktaydı. İttihat ve Terakki'nin artçı hükümeti olarak da değerlendirilen İzzet Paşa Hükûmeti'nden sonra 11 Kasım 1918'de Tevfik Paşa Hükûmeti görevi devraldı. Bu dönemde HİF teşkilatlanma aşamasında olduğu için doğal olarak bu yapılanmalarda görev almadı.⁴ HİF üyeleri yeniden faaliyete geçtikleri andan itibaren Tevfik Paşa Hükûmeti'ni desteklediklerini belirttiler.⁵ Ancak hükümetin İttihatçıları cezalandırma konusunda gevşek davrandığını belirterek desteklerini kısa zamanda çektiler.⁶

Millî Mücadele döneminin bir diğer hükümet kuran ismi Vahdeddin'in kız kardeşi Mediha Sultan ile evli olan Damat Ferit Paşa olmuştur. Sadrazamlık makamını 4 Mart 1919'da devralmıştır. Damat Ferit Paşa'nın HİF'in kuruluşundan itibaren, fırkanın kadrolarının oluşmasındaki katkısı bilinmektedir. Nitekim bunun göstergesi olarak da HİF mensubu pek çok kişi onun sayesinde iktidar kadrolarda yer alabilmiş ve fırka bir "saray partisi" ya da "iktidar partisi" olma yoluna girmiştir.⁷ Şüphesiz ki bu görevlendirmeler sadece Damat Ferit Paşa'nın isteğiyle değil Sultan Vahdeddin'in de onayıyla gerçekleşmiştir. Nitekim Vahdeddin-HİF ilişkisine baktığımızda HİF'in Padişahla irtibat kurmaya önem gösterdiğini görüyoruz. Bu amaçla Fırkanın en faal üyelerinden Şaban Ağa ile fırkanın önde gelen isimlerinden Adanalı Zeynelabidin Bey fırka ile Padişah Vahdeddin arasında irtibat memuriyetine tayin edilmişti. Bu iki zatın vazifesi her gün saraya giderek

2 Ayrıntılı bilgi için bk. Celal Bayar, *Ben de Yazdım: Millî Mücadeleye Gidiş*, İstanbul 1997, C IV, s. 200-201.; Ayrıca Ziya Şakir bu toplantıyı anlatırken katılanlar arasında Muharrir Ali Kemal Bey, Maruf Muhaliflerden Mehmet Ali Bey, Reşat Halis Bey, Sadık İstanbul Mebusu Mustafa Asım Efendi, Sabık Tokat Mebusu Sabri Efendi, Sabık Karesi Mebusu Vasfi Hoca Efendi Sabık Konya Mebusu Zeynelabidin Efendi'nin de toplantıya katıldıklarını söyler. Ziyafetin masrafları Sultan Vahdeddin tarafından karşılanmıştır. Bu toplantıda HİF'in yeniden faaliyete geçmesi kararlaştırılmıştır. Ziya Şakir, *Hürriyet ve İtilaf Nasıl Doğdu, Nasıl Yaşadı, Nasıl Battı?* Haz. Serkan Erdal, İstanbul 2011, s. 258-259.

3 Tarkan Zafer Tunaya, *Türkiye'de Siyasi Partiler, Mütareke Dönemi*, İstanbul 1999, C II, s. 271

4 Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Millî Mücadele*, Ankara 1998, C I, s. 78.

5 Mustafa Sabri Efendi ve arkadaşları Tevfik Paşa Hükûmeti'ni ziyarete giderek Hükûmetin HİF'e dayanarak iş göreceğini bildirmesi üzerine kendilerini destekleyeceğini bildirmişlerdir. Bk. *Alemdar*, 16 Kanunisanı 1335.

6 Bayar, *age.*, C I, s. 9.

7 Bernard Lewis, *Modern Türkiye'nin Doğuşu*, Ankara 1998, s. 377.

Padişah Vahdeddin'in fırkaya vereceği emirleri telakki etmek, fırkanın kararlarını da yine padişaha arz etmektir.⁸ Ayrıca Alemdar, Sabah, Ferda gibi gazeteler aracılığı ile birçok HİF'li gazeteci padişahın politikasını savunmuş ve bu yönde yazılar yazmıştır. Ali Kemal, Ref'i Cevad, Pehlivan Kadri, Refik Halit, Mustafa Sabri Efendi bu kalemler arasında yer almaktadır. Bu kişilerin hayat hikayelerini incelediğimizde, hem devlet kademesinde önemli yerlerde zaman zaman görev aldıklarını hem de gazetecilik mesleklerini icra etmiş olduklarını görürüz.

Birinci Damat Ferit Paşa sadareti kabinesinin çoğunluğu HİF mensuplarından oluşmaktadır. Ref'i Cevad yeni kabineyi yazdığı yazıda "*Sefa geldiniz arkadaşlar! Mücadele ettiğiniz fırkanın hükümeti olarak mevki-i iktidara geldiğiniz gün Hz. Ömer'in halife olduğu gündür.*" diyerek selamlamış ve destek vermiştir.⁹ Bu hükümetin Maarif Nazırı Ali Kemal HİF'in önemli kalemlerinden biridir. Yazdığı yazılarda Talat, Enver ve Cemal Paşalar yurdu terk edinceye kadar temkinli davranmışsa da İttihatçıların iktidardan düşmesiyle duyduğu hisleri açığa çıkarmıştır. O günlerin en etkili ve zehirli suçlaması olan "İttihatçı" iddiasını herkese yönelmişti. Bu suçlamalarda o kadar ileri gitmişti ki bir keresinde "*Türk milleti ittihatçıdır*" bile demiştir.¹⁰ Bu dönemde birçok vali ve yerel idarecinin görevine son verilerek HİF mensubu ya da bu fırkaya yakın görüşleri benimseyen kişilere görev verilerek kadrolaşmaya gidildiği görülmektedir.¹¹

Bundan sonraki Damat Ferit Paşa hükümetlerine baktığımızda, ikinci kez sadarete getirildiği tarih 19 Mayıs 1919'dur ki bugün Mustafa Kemal'in Samsun'a çıktığı güne tekabül eder. Ülke artık işgaller altındadır. Bu nedenle yeni kabineden beklentiler de büyük olmuştur. Ülke menfaatlerini koruyan bir politika izlenmesi ve güçlü bir kadro oluşturularak milletin iyi temsil edilmesi şüphesiz en büyük beklentidir. Bu kabinede de İtilafçılar yer almıştır. Ref'i Cevad bir yazısında, Damat Ferit Paşa ve kabinesinin iktidar koltuğuna oturmasını ve görev almasının bile vatanperverlik olarak nitelendirmiştir. Aynı yazısında mensup olduğu HİF'in de görüşü olan İngiliz yanlısı bir politika izlenmesi gerektiği yönünde kabineye tavsiyede bulunmuştur.¹² Diğer bir HİF yazarı Sait Molla ise memleketin hal ve

8 Şakir, *age.*, s. 29.

9 Ref'i Cevad, "Hürriyet ve İtilaf", *Alemdar*, 5 Mart 1919.

10 Şemsettin Kutlu, "Ali Kemal-3", *Hayat Tarih Mecmuası*, S. 9 (Ekim), İstanbul 1970, s. 73.; Yahya Kemal, *Siyasi ve Edebi Portreler*, İstanbul 2006, s. 73.

11 Bayar, *age.*, C V., s. 81.

12 Ref'i Cevad, İngiliz himayesini savunurken İngilizlerin ne kadar adil oldukları ile ilgili düşüncesini şu hikâyeye dayandırmıştır. "*Hindistan'da bir adet varmış. Haksızlığa uğrayan bir Hintli sokağa çıkıp*

istikbalini İngiliz himayesinde aranması gerektiğini dile getirmiştir.¹³ Bu dönemin Dâhiliye Nazırı olan Ali Kemal'de Anadolu'daki millî harekete inanmayarak 20 Mayıs'ta Fransız Yüksek Komiserliğine giderek eğer dilerlerse hükümetin Fransız mandasına gireceğini beyan etmiştir.¹⁴ Kendisinin nazırlığı döneminde birçok İttihatçının Malta'ya sürgüne gönderilmesi karşısındaki tutumu ise kendisinin de rahatladığı yönünde olmuştur. Çünkü bu İttihatçıları ne mahkûm ne de tahliye edebildiklerini ve İngilizlerin kendilerini büyük bir dertten kurtardıklarını söylemiştir.¹⁵ Görüldüğü üzere HİF mensupları ülkenin silah yoluyla değil, siyaset yoluyla kurtulacağına inanırken çoğu zaman yabancı devletlerin yaptıklarını da onaylamışlardır. İttihat ve Terakki'ye olan düşmanlıkları ise gözlerini kör etmiştir. Bu dönemde sadece Mebusan Meclisi'nde değil, Ayan Meclisi içerisinde de İtilafçı kadrolara rastlanmaktadır.

İzmir'in işgalinden sonra memleketin içinde bulunduğu durumu tartışmak üzere Sultan Vahdeddin Şurâ-yı Saltanât'ın ya da Meclis-i Âli'nin toplanmasını istemiştir. Eski bakanlar, Ayan üyeleri bu toplantıya direkt katılırken diğer katılımcılara davetiye gönderilmiştir. Bu toplantıya birçok gazeteci de katılmıştır. Toplantıda Amerikan mandası fikrinin dile getirilmesi ilginçtir. Hükûmette herhangi bir görevi bulunmayan Sadık Bey ve partisi adına söz alan Zeynelabidin Efendi'de katılmıştır. Bu kadar kritik bir toplantıda HİF'in görüşlerini dile getirmekten daha ziyade Damat Paşa'ya HİF'e layık olduğu değeri vermediği için sitem içeren bir konuşma yaparak adeta göreve getirilmemelerinin öcünü almak istemiştir.¹⁶ Devletin kaderinin seçimle getirilmeyen bir meclise bırakılmayacağı toplantıda yine söylenenler arasındadır. Bu nedenle milli bir meclis çağrısı yapılmıştır.

Görüldüğü üzere HİF'de kabineye alınmayan, istediklerini bulamayan önemli liderler bir muhalefet hareketi başlatmıştır. Zamanla bu fırkanın ikiye bölünmesine sebep olacaktır. HİF başkanı Sadık Bey hükûmete yönelik eleştirilerini sürdürmüştür. Yaptığı muhalefete son vermesi için Meclis-i Vükelâ'ya memur olarak alınmış ancak bu görevden de çok hoşnut olmayarak kısa sürede istifa etmiştir. İstifasının nedeni olarak da söz verdiği halde hükümetin memurlar

hak isterim diye bağırdu mu rastladığı İngiliz şikayetini halletmek zorundaymış. Bütün dünya İngiliz adaletine hayrandır. Karşımızda böyle bir yardımcı kuvvet olsun ki bütün kuvvetimizle hak isteriz diye bağırabilelim", Alemdar, 20 Mayıs 1335.

13 *Türkçe İstanbul*, 20 Mayıs 1335.

14 Gotthard Jaeschke, *Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi*, Ankara 1989, C I, s. 34.

15 Kutlu, agm., s. 72.

16 Tunaya, *age.*, s. 290.

arasında tasfiye yapmamasına bağlamıştır.¹⁷ Damat Ferit Paşa'nın Fransız hayranlığını açıklaması ve kabineye İzzet Paşa'yı alması üzerine HİF hükümetten desteğini çektiğini bildirmiştir.¹⁸ Fırka ve hükümet arasındaki çekişmeler devam ederken iç anlaşmazlıklar ve dış baskılar neticesinde Damat Ferit Paşa'nın ikinci hükümeti de sona ermiştir.

Damat Ferit Paşa üçüncü kez sadarete getirildiğinde kabinesinde Mustafa Sabri Efendi yerini korudu. HİF yeni kabineyi desteklediğini belirtti. Ancak bu destek yeterli olmadı çünkü ülkenin gidişatı nedeniyle Damat Ferit Paşa'nın izlediği siyaset kendine itibar kaybettirmişti. Millet'in hukukunu muhafaza ve müdafaa edememişti. Bu nedenle de kabinesi çok eleştiri aldı. Sonuçta Damat Ferit Paşa hükümetten düştü. Ali Rıza Paşa, Salih Paşa hükümetleri birbiri ardına görev aldı.

HİF mensupları, Damat Ferit'tin hükümetten düşmesinden oldukça rahatsız oldu. Sadık Bey önce kendi fırka ileri gelenleriyle toplandı. Daha sonra Damat Ferit Paşa'nın Balta Limanı'ndaki köşkünde bir toplantı yapıldı. Bu toplantıda yeni kurulacak kabine de planlandı.¹⁹ Bundan sonraki süreçte HİF, Damat Ferit Paşa'nın tekrar iktidara gelmesi için çalıştı. Çünkü onun gitmesi ile birlikte HİF mensupları mevcut konumlarını kaybetmişlerdi. Genel olarak HİF'in hükümetle ilişkilerinde şahsi menfaatlerini ön plana çıkardıkları görülmektedir.²⁰

Damat Ferit Paşa'nın dördüncü hükümeti kısa zamanda kuruldu. Ali Kemal, Refik Halit, Mustafa Sabri gibi HİF mensupları kabinenin dışında kaldılar. HİF'i destekleyen matbuatta Ref'i Cevad gibi yazarlar Damat Ferit Paşa'nın izlemesi gereken siyasetin İttihat ve Terakki bakiyelerinin yok edilmesi olduğunu ve bu konuda da kendisinin yetersizliği eleştiriliyordu.

Sevr Antlaşması'nın imzalanması ile ilgili tartışmalar devam ederken 19 Temmuz 1920 de HİF ile Mutedil HİF üyeleri ayrı ayrı toplanarak verdikleri demeçlerle hükümeti desteklemişlerdi.²¹ Dolayısıyla daha sonra kurulan Damat Ferit Paşa'nın V. kabinesinde de HİF mensupları kalabalık bir sayı ile yer almışlardı. 4 Eylül tarihinde Rıza Tevfik memleketin kurtuluşunun zorbalara dediği İttihatçıların hareketi olarak gördüğü Anadolu hareketinin önlenmesine bağlı olduğunu söyledi.²² Görüldüğü üzere HİF, Millî Mücadele döneminde saray yanlısı bir

17 *İkdam, Tasvir-i Efkâr*, 27 Haziran 1335.; *Alemdar* 26 ve 27 Haziran 1335.

18 "Sadık Bey'in Bildirisi", *Sabah*, 27 Haziran 1335.

19 *Alemdar*, 18 Mart 1336, 26 Mart 1336.

20 *Sabah*, 21 Temmuz 1335.

21 *Akşam*, 20 Temmuz 1336.; *İkdam*, 22 Temmuz 1336.

22 *Vakit*, 4 Eylül 1336.

politika izleyerek, millî direniş başlatanları İttihatçı olarak nitelendirmiş ve bunların başlattıkları harekete şiddetle karşı çıkmıştı. İttihatçı düşmanı kinci ve intikamcı bir tavır izleyerek İttihat ve Terakki'nin bakiyelerinin yok edilmesini istemişlerdi. Kendi şahsi menfaatlerini ön planda tutarak kabinede yer almak isterken, zaman zaman kendilerine destek olan Damat Ferit Paşa'yı da Anadolu harekâtını bastırmakta yetersiz olmakla suçlamışlardı. Hatta bu işi o kadar ileriye götürmüşlerdi ki parti içinde bir muhalefet oluşmuş Şeyhülislam Mustafa Sabri Efendi başkanlığında bir heyet İngiliz Askeri Ataşesi Tuğgeneral Deedes ile İstanbul'da görüşerek Damat Ferit'in bu harekâtı bastırmakta yetersiz kaldığını İtilaf Devletlerinin yardımına ihtiyaç duyduklarını bile belirtmişti.²³ Bununla da kalmayarak HİF'i temsilen Ali Kemal, Refik Halit gibi kişiler saraya bir heyet göndererek Damat Ferit Paşa kabinesinin değiştirilmesini ve yerine Mustafa Sabri'nin başkanlığında yeni bir kabinenin göreve getirilmesi için girişimde bulunmak istediler. Ancak Sultan Vahdeddin'in bu heyeti huzura kabul etmemesiyle planları suya düştü.²⁴ Mustafa Sabri Efendi'yi buraya kadar getiren sürece baktığımızda Damat Ferit Paşa'nın ilk kabinesinde aykırı uçlarda olduğunu, fakat ikinci kabinede ılımlı ve insaflı görüldüğü bilinmektedir. Bu süreç içerisinde zamanla HİF'dan kısmen uzaklaşmış ve İttihatçıların memlekette harpte temiz kalabilmiş organlarıyla birleşme eğilimi göstermişti. Hatta Sadaret kaymakamlığında Şevket Turgut Paşa'dan boşalan Harbiye Nezareti'ne İzzet Paşa'yı getirmek için çalıştığı bile iştilmiştir.²⁵

Bunun dışında bu dönemde HİF'in politikasına baktığımızda;

- a- Saray'ı ve çevresini destekleyen bir politika izlemişlerdi.
- b- Anadolu'da çıkan birçok isyanı destekledikleri bilinmektedir.
- c- Anadolu'daki millî orduya karşı Kuvayı İnzibatiye'nin kurulmasını savunmuş ve desteklemişlerdir. Ahmet Anzavur'un da HİF üyeleri arasında olduğu görülür.
- d- Kurtuluşu manda ve himayede görmüşler millî direniş hareketine güvenmemişlerdi.
- e- HİF basını Millî Mücadele aleyhinde propaganda yaparak halkın uzun süren savaşlardan yorgun düştüğünü dile getirmiştir. Bu savaşların sorumlusu olarak

23 Bilal Şimşir, *İngiliz Belgelerinde Atatürk*, C. I, Ankara 1973, s. 337-344.

24 Ş. Can Erdem, *Sadrazam Damat Ferit Paşa*, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul 2002, s. 208.

25 Osman Öndeş, *Vahdeddin'in Sırdaşı Avni Paşa Anlatıyor: Millî Mücadele ve Sürgün Yılları*, İstanbul 2017, s. 295.

da İttihatçıları görmüştü. Anadolu'daki direniş hareketi ile milletin savaşa sürüklemeye çalışıldığını bunu yapanında İttihatçılar olduğunu söylemişlerdir. Bu hareketi İttihatçılığın devamı olarak görmüş ve aleyhte birçok yazılar kaleme almışlardır. Hatta bu durumu o kadar ilerletmişlerdir ki adeta bir çeşit İttihatçı avına çıkmışlardır.²⁶ Üstelik bunu Millî Mücadele'nin son aşamasına kadar da devam ettirmişlerdi.

- f- Sevr Antlaşmasını destekleyerek ülkenin işgale uğramasına destek vermişlerdi.
- g- HİF'in önemli liderlerinden Mustafa Sabri Efendi tarafından Mustafa Kemal ve arkadaşlarının öldürülmesi yönünde bir fetva kaleme alınmıştı. Bu fetva Padişah Vahdeddin'e imzalatılmaya çalışılmıştı. Önceleri Padişah, bu idam kararlarını imzalamaya yanaşmamıştı. Mesele günlerce belirsizliğini korumuş ve sonunda fetva verilmesinin kanunsuz bir muamele olmayacağı, bin bir dereden su getirilerek ve devleti kurtarma bakımından lüzumuna inandırılarak padişah idamlara ikna edilmişti.²⁷
- h- HİF'in birçok üyesi Kürt Teali Cemiyeti, İngiliz Muhipleri Cemiyeti gibi cemiyetlerin başkanı ya da üyesi olarak bilfiil zararlı olarak tabir edilen bu cemiyetlerde görev yapmışlardı.²⁸
- ı- Zaman zaman İngiliz, Fransız kuvvetleri ile iş birliği yaparak millî hareketi engellemek istemişlerdi.

Yukarıda da anlatılanlardan anlaşılacağı üzere HİF Meşrutiyet döneminden farklı olan bir üye profiline sahipti. Fırkanın bu dönemde İttihatçı aleyhtarı, halife ve padişah yanlısı, intikamcı, işbirlikçi ve fırsatçı bir grubun denetimi altında olduğunu görebiliriz.²⁹

Hürriyet ve İtilaf Fırkasının İkiye Bölünmesi

HİF'in bölünmesi daha ziyade kabinede görev alma yarışıyla ortaya çıktı. Bilindiği gibi 15 Mayıs 1919'da İzmir işgal edildi. Bu işgal halk arasında büyük tepkiye yol açtı. Bu büyük facia karşısında hem Damat Ferit Paşa hükümetine ve

26 Osman Akandere, "Damat Ferit Paşa Hükümetleri Döneminde Kuvayı Milliye Hareketine Yöneltilen İtamlar", *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, S. 16, Konya 2006, s. 2.

27 Refik Halit, *Bir Ömür Boyunca*, İstanbul 2009, s. 250.

28 Seyid Abdulkadir Bey, Kürt Teali Cemiyetinde, Sait Molla İngiliz Muhipleri Cemiyeti'nde faal olarak yer almıştır.

29 Hacer Göl, *Millî Mücadele Dönemi'nde Hürriyet ve İtilaf Fırkası*, (Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Doktora Tezi), Ankara 2008, s. 53.

hem de HİF'e karşı da tepkiler arttı. Çünkü İzmir'in işgali tehlikesini hisseden bazı vatanperverlerin kurduğu Müdafaa-i Hukuku Osmaniye Cemiyeti, HİF İzmir Şubesi tarafından İstanbul'a jurnal edilmişti. Bu millî ve vatanî teşekkül İttihatçıların baş kaldırması şeklinde bildirmişti.³⁰ Giderek artan tepkiler karşısında ilk kabinesinin çoğunluğunu HİF mensuplarına dayandıran Damat Ferit Paşa 19 Mayıs 1919'da kurduğu ikinci kabinesine milliyetçi nitelik taşıyan kişileri de yerleştirmek zorunda kaldı. Kabinedeki bu görevlendirmeler HİF mensupları arasında çekememezliklere neden oldu.

Damat Ferit Paşa'nın kurduğu ikinci kabinede Mustafa Sabri Efendi, Ali Kemal gibi HİF'in önde gelen isimleri yerini korurken, bazı kişilerde ayan üyeliği ile şereflendirilmişti. Fakat Fırkanın liderlerinden Sadık Bey'in bu görevlendirmeler dışında kaldığı bilinmektedir. Dolayısıyla fırka içinde Sadık Bey ve taraftarları hizipleşmeye başlamışlardır. Aslında Sadık Bey'in ayan meclisine alınması için bazı teşebbüslerde bulunulmuştu. Ancak Hoca Mustafa Sabri Efendi ve diğer hocalarla Sadık Bey arasındaki nifaktan dolayı ayan azası olamamıştı.³¹ Fıkra-Hükûmet arasındaki gerginlik 25 Haziran 1919'da HİF genel merkezinde yapılan toplantıya yansdı. Bu toplantıda Fırka ile kabine arasında siyasi anlayışların örtüşmediği dile getirilmiştir.³² Fırka içinde konumunu pekiştirmek isteyen Sadık Bey Beşiktaş şubesinde yapılan bir toplantıda kendisinin "değişmez, azledilemez fırka reisi" olarak onaylanmasını ve Merkezi Umûmiye'de daha geniş tasfiye yetkisinin verilmesini istemiştir.³³ Sadık Bey sadece İstanbul'da değil taşra şubelerinde de etkili biriydi. Bu nedenle toplantı sonucunda Sadık Bey'e tam yetki verilmiştir. 30 Haziran 1919'da hazırlanan ikinci bildiriye fırkanın kabine ile hiçbir ilişkisi kalmadığı açıklanarak HİF'e mensup kabine üyelerinin hükümetten istifa etmeleri istenmiştir. HİF'çi Dâhiliye Nazırı olan Ali Kemal ve Harbiye Nazırı Şevket Turgut Paşa istifalarını vermiştir. Mustafa Sabri Efendi ise bu karara uymamıştır.³⁴

Fırka içerisinde bundan sonraki dönemde de Sadık Bey ve Mustafa Sadri Efendi etrafında gruplaşmalar artmıştır. İki tarafta geri adım atmamıştır. 26 Mayıs 1920'de HİF içinde yapılan bir kongrede Sadık Bey yeniden başkılığa seçilir, parti

30 Şakir, *age.*, s. 298.

31 Rıza Tevfik, *Birazda Ben Konuşayım*, İstanbul 1993, s. 81.

32 "Sadık Beyin Bildirisi" *Sabah, İkdâm, Alemdar*, 27 Haziran 1335.

33 Tunaya, *age.*, s. 275.

34 *Alemdar, İkdâm* 27 Haziran 1335.

kuruluşundaki merkez üyeleri de değiştirilir.³⁵ Bunun üzerinde ortam gergin bir hal alır. Mustafa Sabri Efendi, Sadık Bey'in keyfine göre hareket ettiğini bildirerek fırkadan bütün azaların istifa etmesini ister.³⁶ İlk olarak Ahmet Refik Bey ve Adliye Nazırı Rüştü Bey hiçbir fırka ile ilişkilerinin olmadığını açıklamıştır.³⁷ Seyid Abdulkadir Bey Kürt Teali Cemiyeti'ndeki yoğun çalışmalarını bahane ederek istifa eder. Bunu Kemal Mithat Bey, Mahir, Prens Hayrettin Bey Said Molla'nın istifaları takip eder.³⁸ Görüldüğü üzere Sadık Bey'in fırka içerisinde güçlenmesi Mustafa Sabri gurubu saray merkezi, bir manevra düzenlemeye itmiştir.³⁹

Ali Kemal, HİF'i anlattığı bir yazısında esas olarak Fırkanın 3 şahsiyet etrafında toplandığını söyler. Bunlar Mustafa Sabri, Zeynelabidin ve Vasfi Efendilerdir.⁴⁰ Oysa Sadık Bey'den bahis ederken Kıbrıs'tan mı Mısır'dan mı geldiğini anlayamadıklarını, kuruculardan olduğunu söylediği fırkanın başına haksız yere geldiğini dile getirir. Sadık Bey ve onun peşinden gidenleri "ocakçı" olarak itham eder ve onları İttihatçıların yoldaşları olarak gösterir. İttihat ve Terakki'den gölgede kaldıkları için ayrıldıklarını, bu nedenle de ikinci bir ocak kurmak istediklerini söyleyerek suçlar. Görüldüğü üzere Ali Kemal'de fırkanın Mustafa Sabri gurubunu desteklemektedir. Sadık Bey'i ise İTC'den ayrılarak hala o ruhla hareket etmekte suçlar.⁴¹

Sadık Bey ve etrafında ki grubun muhalefeti karşısında Mustafa Sabri ve grubu yeni bir fırka kurma düşüncesi etrafında birleşmiştir. 30 Mayıs 1920 tarihli toplantıyla Mustafa Sabri Efendi kendini başkanlığa, Mehmet Ali Bey'i ise kâtipliğine seçtiği bir fırka kurar. Bu grup içerisinde Zeynelabidin Hoca, Ahmet Anzavur, eski içişleri bakanı Mehmet Ali Bey, tarihçi Ahmet Refik Bey, Ankara Eski Valisi Muhittin Paşa, Tercüman Hakikat başyazarı Şükrü Bey'de vardır.⁴² 5 Haziran 1920 tarihli bir başka toplantıyla parti "Mutedil Hürriyet ve İtilaf

35 Seçilen Merkez üyeleri: Adliye Başkanı Rüştü Bey Senato Üyesi Seyyit Abdulkadir Efendi, Rıza Tevfik Bey, Vasfi Hoca, Gümülcineli İsmail Bey, Seyfettin Bey, Yusuf Ziya Bey, Ömer Fevzi Bey, Prens Hüseyin Hayretin, Mahir Sait Bey, Ahmet Rasim, Avni Efendi, Hafız İsmail Efendi, Mithat Kemal Bey, Ahmet Refik Bey, Sami Bey, Ahmet Rifat Bey, Fuat Paşa. Daha detaylı bilgi için bk. *İkdam*, 27 Mayıs 1336.

36 *Alemdar*, 1 Haziran 1336.

37 *Alemdar*, 31 Mayıs 1336, Vakit 2 Haziran 1336.

38 *Alemdar*, 1-2 Haziran 1336.

39 Göl, *agt.*, s. 259.

40 Ali Kemal, "Hürriyet ve İtilafın Başına Gelenler", *Peyâm*, 25 Ağustos 1335.

41 Kemal, *age.*, s.74.

42 Zeki Sarhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, C III, Ankara 1993, s. 64.

Fırkası” adını almıştır. Padişaha yakın zevat-i zadegan, şeyhler, valiler, ayan meclisi üyelerinden ve nazırlardan oluşan bir idare heyeti seçilmesi uygun görülmüştür.⁴³ 10 Temmuz 1920’de de beyannamelerini yayınlamışlardır.⁴⁴ Mustafa Sabri ve etrafındaki kişilerin böyle bir fırka kurmasının bir nedeni de zamanla Damat Ferit Paşa hükümetlerinin icraatını beğenmemeleri olmuştur. Daha sonra bu iki ayrı fırka birleştirilmek istendiyse de bu mümkün olmamıştır.⁴⁵

HİF’in her ne kadar bu gurubuna Mutedil HİF denmişse de aslında Anadolu hareketine karşı hiç de mutedil yani ılımlı bir yol izlememişlerdir. Fırkanın Sadık Bey ve etrafında kalan kanadı bir süre HİF, daha sonra ise Müfrid HİF diye adlandırılmıştır. Ancak bu adlandırmayı parti üyeleri kendi aralarında kullanmamışlar, daha ziyade dış çevreler böyle adlandırmıştır. Bu iki fırkanın da Anadolu harekâtına karşı yaklaşımı değişmemiştir. Ayrıca dış politika olarak İngiliz temayülü de devam etmiştir. İçerde ise birbirlerine muhalefetleri artık daha da artmıştır. Bundan sonraki süreçte üyelerin kabineye girebilme sancıları, şahsiyet kavgaları artarak devam etmiştir.

Her ne kadar zaman zaman partideki bölünmeye son verilmek için özellikle Anadolu ve Rumeli şubelerinin istekleri doğrultusunda çeşitli toplantılar yapılmışsa da bir netice elde edilememiştir.⁴⁶ Sevr antlaşması sırasında bu iki grup da Damat Ferit Paşa’yı desteklemişlerdi. Damat Ferit Paşa, bu dönemde kurduğu kabinenin üyelerini bu fırkanın bölünmüş iki kısmından da alarak iki tarafı da memnun etmeye çalışmıştır.

30 Ağustos’ta Draman şubesinde yapılan toplantı fırka tarihi için önem taşır. Bu toplantıda Mutedil HİF bir beyanname yayınlamış ve tek taraflı birleştiğini açıklamıştır. Partinin isminin ne olacağı da toplantıda tartışılmış, Mutedil kelimesinin kaldırılarak Hİ benimsenmesi kararı alınmıştır. Ancak asıl olarak üye ve fikirlerde “Mutedil HİF” in kabul edilmesine karar verilmiştir. Mutedillerin merkezi de genel merkez olarak seçilmiştir. Fırka reisliği için Prens Sabahattin Bey’e başvurulmuştur.⁴⁷ Ancak bu birleşme de kısa süreli olmuştur. Mutedillerin baskın olmasından rahatsız olan bazı üyeler istifa etmiş daha sonra bunu Şeyhülislam Mustafa Sabri Efendi’nin ve Ticaret ve Ziraat Nazırı Cemal Bey’in çekilmeleri

43 *Alemdar*, 6 Haziran 1336.

44 “Mutedil HİF Beyannamesi”, *Alemdar*, 11 Temmuz 1336.

45 Öndeş, *age.*, s. 154.

46 *İkdam*, 19 Temmuz 1336.; ayrıca birleşme çabaları için bk. *Alemdar*, 31 Ağustos 1336.

47 *Alemdar*, 13 Ekim 1336.

izlemiştir.⁴⁸ Mustafa Sabri Efendi'nin Damat Ferit Paşa'yı Anadolu hareketini önlemede başarısız bulması ve onu iktidardan düşürmek istemesi ve saraya bir heyet göndermesi üzerine Damat Ferit Paşa ile ilişkiler de bozulmuştur. Ali Kemal tarafından yayınlanan "dost sözü" adlı bir makale ortamı iyice germiştir. Sonuçta bir kabine krizi yaratmak için Mustafa Sabri ve arkadaşları istifa etmişler, Damat Ferit Paşa ise bunu kınayan bir beyanname vermiştir.

Görüldüğü gibi kişisel olarak kabinede yer alma kavgaları fırka içerisinde ayrılıklara da neden olmuştur. Rıza Tevfik anılarında Damat Ferit Paşa Hükûmeti'nin birinci ikinci ve üçüncü kabinelerine giremediğini kendi aleyhine ve samimiyetine karşı birçok propagandalar yapılarak isminin lekeleniğinden yakınır. Aslında tüm gayretinin bu dönemde İttihatçıların herhangi bir sebep ya da tesadüf ile ortaya çıkmalarına ve eski politikalarını devam ettirmelerine engel olmak olduğunu da söyler. Kendisinin HİF mensubu olmasına rağmen fırkanın bünyesinin ve hiçbir anasının birbirine benzemediğini de açıkça dile getirmesi ise oldukça ilginçtir. Kendisinin mizaç, terbiye, malumat ve ideal itibarıyla ne fırka içindeki hocalara ne Sadık Bey, Gümülcineli İsmail ya da onlara denk kimselere ne de Refik Halit gibi muharrirlere benzediğini de sözlerine ilave etmiştir. Kabinede görev almama nedenlerini bu şekilde sıralarken, fırka içinde ki birleşmenin sebebini ise bu kişilerle Kanuni Esasi'yi uygulamak noktası olduğuna da vurgu yapmıştır. Aynı zamanda da İttihat ve Terakki'nin "fuzuli ve zalimane" hüküm süren bir çete hükümetini istememişlerdir. İşte bu iki emele hizmet eden herkesle aynı çatı altında buluşabilmişlerdir. Kozmidi, Boşo Efendi gibi gayri Müslüm unsurlarla da birleştiklerini çünkü zaten devletin çok milletli olduğunu bunlarında Osmanlı'ya mensup olduklarını ve Kanuni Esasi'nin de hukuk, kabiliyet ve vazife itibarıyla bunların hakkını savunduğunu, bu nedenle onlarla da birleşmişlerdir. Bu durumu HİF'in kuvvetleri ve zaafı olarak nitelendirir. İttihatçıların mahiyetini tayin etmeye, zuhurlarına mâni olmaya ve tedbirler almaya vakitlerinin olmadığını, bu nedenle de Damat Ferit Hükûmetlerinde yer almadığını söyler.⁴⁹ Ancak Damat Ferit Paşa'nın iktidar mevkiine geldiği günden beri onu yanından ayırmadığı kendi şahsi dostları, hususi müşavirleri arasına gördüğü bilinmektedir. Bunda İngilizler ile kurulan dostluğun kuvvetlenmesinde Rıza Tevfik Bey'in de İngilizceyi akıcı olarak konuşabilmesi ve yazabilmesi etken olmuştur.⁵⁰

48 *Alemdar*, 27 Eylül 1336.

49 Tevfik, *age.*, s. 50-51.

50 Şakir, *age.*, s. 342.

17 Ekim 1920'de Damat Ferit Paşa'nın beşinci kez istifası ile fırka içinde yeniden ayrılıklar oluşturmuştur. Ancak yeni kabine kurulması konusunda HİF'in iki cephesi de Damat Ferit Paşa'yı desteklemişlerdi. Özellikle Ali Kemal tarafından partinin birleşmesi ve yeni kabinede HİF'in iki kanadına da yer verileceğine dair yazılar yazılmıştır.⁵¹ Görüldüğü üzere iktidardan pay alma konusunda HİF üyeleri birleşmeye çalışmaktadır. Bu birleşme arzusunu gerçekleştirmeyince de yeni, daha çağdaş ve yine İttihatçılara ve onların devamı olan Anadolu harekâtına muhalif yeni bir cemiyet kurmak istediler.⁵² Ancak bunda da başarılı olamadılar.

Refik Halit'e göre HİF hayatları müddetince eza, cefa çekmiş, çoğu sürgünlerde ve sehpalarda ölmüş olan kişilerden oluşmaktadır. Bunlar iktidarı tam kuvvet sahibi olarak elde etmeyi de bir türlü başaramamış, söz dinletememişler, daima itilip kakılmışlardı. Mütarekede ise Damat Ferit'in izansız hareketlerine boyun eğmekten başka bir şey yapamamışlar, Damat Ferit Paşa'nın arzusuna göre kâh başköşeye oturtulmuşlar, kâh kapı yanında yer gösterilerek emirber derecesine düşürülmüşlerdir. İşte bu nedenle hiçbir devirde, kısa müddet bile olsun bir HİF iktidarı hüküm sürmemiştir. Esasen süremezdi de çünkü Fırkada ne şef vardı ne de eski tabirle zapturapt. Bu topluluk sadece İttihat ve Terakkiye muhalif her biri ayrı telden çalanlar kalabalığı idi. Ayrıca ne parti ne komite içinde ki münevver veya zeki insanlarda birbirleri ile geçinemezler çekişip dururlardı.⁵³

Anadolu hareketinin günden güne başarıya ulaşması, Kuvayı Milliye'nin artık İstanbul'a geleceği söylentileri karşısında HİF liderleri için gergin bir ortam başlamıştır. Bunu takip eden zamanlarda Ali Kemal hadisesinin ortaya çıkması üzerine Gümülcineli İsmail Bey başkanlığı altında fırka bir toplantı yapmış ve çözümü İngilizlere müracaat etmekte bulmuştur. Memleketin geleceğinin endişe verici olduğu ve can güvenlikleri olmadığından himaye ve adalet talep edilmesine karar verilmiştir.⁵⁴

Bu gelişmeler sonrasında HİF üyeleri birçok toplantılar düzenlemişler bu toplantıların birinde Eyüp Sultan Şubesi Reisi Ahmet Bey ile Pehlivan Kadri ve Ref'i Cevat Beyler evkaf kâtiplerinden İtilafçı Yusuf Kenan Efendi'nin evinde

51 TİTE A, K61, G.1, B.1.

52 Bu cemiyetin teşkili için Kiraz Hamdi Paşa görevlendirilmişti. Aynı zamanda cemiyetin başkanlığını da yürütecekti. Erkanı Harp Kaymakamlarından Kemal Bey Başkanlığı altında bir heyet de oluşturulacaktı. Bk. TİTE A, K57,G.37,B.37.

53 Halit, *age.*, s. 249.

54 TİTE A, K 40, G81, B 81.

bir araya gelmişti. Burada alınan kararlar Draman'daki HİF şubeleri gerek toplantılarına gerekse mesailerine son vermişti.⁵⁵

HİF'in önemli kalemlerinden Refik Halit anılarında İTC'nin o sırada ve daha sonra başlarında bulunanların hiçbirinin büyük adam vasfı taşımadıklarını dile getirir. Nasıl ki bir dönemler İTC üyesi olan Miralay Sadık Bey büyük adam değilse, Ahmet Rıza Bey, Niyazi veya Enver Beyler, ne de bunlar veya arkalarında duranlar arasında ne o zaman ne daha sonra Mustafa Kemal hariç tek büyük adam yetişmemiştir. O kadar ki hürriyetçiler, hürriyetin yerleştirilmesi işini uzun müddet Sait Paşa, Kâmil Paşa, Hakkı Paşa, Hüseyin Hilmi Paşa, Mahmut Şevket Paşa gibi padişahçı terbiye ile yetişmiş, idealden mahrum, esasta bu idealin faydasından ziyade mahzurlarına inanmış adamlara bırakmak zorunda kalmışlardı. Diğerleri ise cesaretsizce geride durmuştu. Öğretmenin ara sıra eteğini çekmekle, kulağına bir şey fısıldamakla yetiniyorlardı. Tam kadrolarıyla ortaya atılmıyorlardı. Zira kendilerini küçük görme psikozu içindeydiler. Bundan kendilerini sıyramamışlardı diyerek onların başarılı olamamalarının eleştirisini yapar.⁵⁶

Avni Paşa ise HİF'in başarısız olma sebebini şu şekilde açıklar ona göre kuruldukları dönemden beri aralarında fikir birliği yoktur. Dâhilde ve hariçte ıstırap çeken bazı üyelerinin çabalarıyla yedi senelik bir aradan sonra Mütarekenin ardından bir araya gelerek fırka yeniden canlandırılmıştır. Ancak artık her şey değişmiş, bu defa programları eskimiş, hayal ettikleri devlet yönetimin mevsimi geçmişti. Hiçbir vakit birlik ve beraberlik içinde iktidar olamamışlardır.⁵⁷

HİF üyeleri, mevki edinme mücadelesi içinde kendi kişiliklerini kaybetmişler, kendi mensup oldukları milletin ihtiyacını ve gücünü görememişlerdi. Bu nedenle de kurtuluşu kendi iç güçlerinde değil yabancı unsurlara dayandırdılar. Bu da fırkayı sona götürdü.

Fırkanın Dağılması ve Liderlerin Akıbeti

Mustafa Kemal ve arkadaşlarının başlattıkları Anadolu hareketinin başarısı, HİF'i de beklenen sona doğru yaklaştırdı. Siyasal tercihini bu harekete muhalif olmakta kullanan fırka artık hiçbir zaman halkın desteğini alamayacağını ve bürokratik kadroları denetleyebilecek bir gelişim gösteremeyeceği gerçeğiyle karşı karşıya kaldı. Buna 1922 yılı ikinci yarısına geldiğimizde yeni korku ve endişeler

55 TİTE A, K 57, G 14, 2B,142.

56 Halit, *age.*, s. 292.

57 Öndeş, *age.*, s. 175.

de eklendi. Damat Ferit Paşa'nın tekrar sadarete getirilmesi yönünde kendilerine çözüm arayan fırka mensupları harcadıkları çabaların, Damat Ferit Paşa'nın İstanbul'dan ayrılacağı söylentileriyle ne kadar boş olduğunu gördü. Güvendikleri en önemli adam çareyi 21 Eylül 1922'de ülkeyi terk etmekte bulmuştu. Gitmeden önce Vasfi Hoca'yı Balta Limanı'ndaki ikametgahına çağırarak bütün muhaliflerin isimleriyle beraber Kuvayı İnzibatiye'ye dahil olmuş ve muhalefet olarak teşekkül etmiş cemiyetlerin ve fertlerin isimlerini içeren bir defter hazırlanmasını istemişti. Kendisinin İngilizlere müracaat ettiğini ve Kuvayı Milliye'nin İstanbul'a gelmesi halinde iki üç vapur gönderilip kendilerinin alıp gönderileceğini söylemişti. Vasfi Hoca, Fırka'ya gelerek Damat Ferit Paşa'nın sözlerini aktarmış ve kimseye bir şey söylememelerini istemişti. Ancak Damat Ferit Paşa'nın ülkeyi terk etmesi fırka üyeleri arasında kandırıldıkları fikrine neden oldu. Onun gibi fırkanın liderlerinin de kendilerini bırakarak ülkeyi terk etmelerinden korktukları için tehditlere başladılar. Artık fırka üyeleri arasında bir hoşnutsuzluk ve kargaşa dönemi başladı. Çare olarak Fırka liderleri İngilizlere gitme ve yardım isteme kararı aldı. Bu amaçla Sadık Bey ve Gümülcineli İsmail Bey İngilizlere gitmek isini üstlerine aldı. Büyükkada'da İngiliz komiseri ile görüştüler. Sadık Bey fırkaya geldiğinde Kuvayı Milliye'nin İstanbul'a gelme iddialarının yalan olduğunu belirtti. Eğer böyle bir durum olursa kendisinin fırka kapısında asılmadıkça kimseyi ele vermeyeceğini de sözlerine ekleyerek fırka üyelerini telkine çalıştı.⁵⁸ Ancak fırka liderlerinin yurt dışına kaçabilmek için bir taraftan da pasaportlarını hazırlattıkları bilinmektedir.

Fırka liderleri bir taraftan kaçma çareleri arıyorlardı ancak önemli bir sorun daha vardı ki bu da fırkanın evrakı toplama ve güvenli bir yerde saklama telaşıydı. Özellikle Sadık Bey'in Fırka'nın faaliyete geçmesinden beri bütün işlerden kendisinin sorumlu olduğunu ve kendisinde bulunan evraklarla ilgili endişeleri vardı. Bu nedenle fırka merkez ve şubelerinden evrakların tamamını toplatarak özel bir haneye göndermiş ve kendilerince bu evrakları güvenceye almışlardı. Bu evrakın kaçırılışı, gizli ve hesabı verilmeyecek işler yapıldığı fikrini uyandırmaktadır.⁵⁹

Yine Zeki Paşa'nın damadı Ali Kemal Bey'in evinde bir toplantı düzenlendi. Bu toplantıya Mustafa Sabri Efendi, Zeynelabidin Efendi, Rıza Tevfik, Vasfi Hoca, Sabık Merkez Kumandanı Emin Paşa, Kiraz Hamdi Bey, Miralay Kayserili

58 TİTE A, K 64, G 226, B 226_1,2,3,4.

59 HİF evrak ve vesikalarının ile ilgili olarak evrakın Asafpaşazade Salih Bey tarafından kardeşi Cemal Bey'e gönderildiği ve halen evrakın bu kişinin evinde bulunduğu bilgisi alınmış ve durum dönemin İstanbul Polis Müdürü Sadi Bey'e ihbar edilmiştir. TİTE A, K 65, G 12, B12

Galip, HİF Reisi Sadık Bey, İngiliz Muhipleri Cemiyeti ve Kürt Teali Cemiyeti Mensupları katılmışlardı. Mustafa Sabri Efendi söz alarak ne Bâb-ı Âlî'nin ne de Vahdeddin'in artık belini doğrultmasının mümkün olmadığını, vaziyetin iflas halinde bulunduğunu dile getirmiştir. Gemisini kurtaran kaptandı. Ancak mesele artık gemi değil, deri meselesiydi.⁶⁰ HİF üyeleri artık umutsuzlukla bütün kapıları çalmaktan geri durmamıştır. Vahdeddin'in sarayına Kiraz Hamdi Paşa gönderilmiş son gelişmelerden haberdar olunmak, Sultanın fikir, istek ve düşünceleri öğrenilmek istenmiştir. Ancak bu sırada Ali Kemal'in tevkifi ile korkulu günler başlamıştır. Sultan, herkesin kendi başının çaresine bakmasını öğütlemiştir. Bunun üzerine HİF mensupları İngiliz sefaretine müracaat ederek kurtuluş çareleri aramıştır. Bunu yaparken de pek de boş durmamışlardır. Bu sırada Anadolu'dan gelen Kuvayı Milliye'nin ikamet ettiği kışla ve karakolların sularını zehirlenmeyi bile düşünmüşlerdir.⁶¹ İçlerindeki intikam duygusu görüldüğü gibi Anadolu hareketinin zaferini kutlamalarını engellediği gibi hala düşmanca tavırlara devam etmişlerdir.

Ali Kemal Bey'in tevkifi fırkada endişe ve korkuları had safhaya çıkarmıştır. Bu nedenle yeniden toplanan Mutedil HİF üyeleri Mustafa Sabri'nin evinde aşağıdaki kararları almışlardır:⁶²

- 1- Artık İstanbul'da kalmak akıl kârı değildi.
- 2- Firar ederken ele geçmemek ve arkadaşlarını tehlikeye sokmak ihtimaline karşı kimse tek başına firar teşebbüsüne girişmeyecekti. İngiliz sefaretine birer ikişer iltica ederek siyasi mülteci sıfatıyla toplu halde memleket terk edilecekti.
- 3- Bu kararlar bu gece her tarafa adam gönderilerek bütün ihvana bildirilecekti.
- 4- Bu kararı kabul edenler yarın öğleye kadar İngiltere Sefaretinde içtima edecekti.
- 5- Sabah erkenden sefarete bir heyet gönderilecek mültecileri kabulü sefire rica edilecekti.

Sadık Bey'in evinde toplanan HİF'in diğer kanadı ise Müfrid HİF'e mensup olanların Damat Ferit Paşa ile birlikte çalışmamışlardı, hatta Damat Ferit Paşa'ya destek olan İngiliz Muhipleri Cemiyeti, Mutedil HİF ve Nigebân Gurubu'na

60 Nevzat Vahdeddin, *Yıldız'dan San Remo'ya: Vahdeddin'in Dördüncü Kadefendisi Nevzat Vahdeddin'in Hatıraları ve 150'liklerin Gurbet Maceraları*, İstanbul 1999, s. 53-61

61 Vahdeddin, *age.*, s. 70-71.

62 Vahdeddin, *age.*, s. 73.

karşı muhalefet ettiklerini dile getirmişlerdi. Yine içtihat dolayısıyla Anadolu'daki Milli Mücadeleye taraftar görünmemişlerdi. Ancak şunu da biliyorlardı ki Ali Kemal Bey'i meçhule götüren cesaret, HİF bayrağı altında toplananları da hiçbir şekilde ayırt etmeyecekti. Bu nedenle memleketi terk etmeleri gerekiyordu.⁶³ İlerleyen günlerde de Tefvik Paşa Şaban Efendi, Mustafa Efendi, Cemal Bey, Filozof Rıza Tefvik Bey, Polis Müdürü Esbak Hasan Tahsin, Tefik Cemal, Taksim Merkez Memuru Sabıkı Sıdkı, Mustafa Hayri Efendi, Damadı Mehmet Ali, Yusuf Hüsnü, Polis Mektebi Müdürü Esbakı Galip Bey, Ankara Vali-i Esbakı Cevat Paşa, Salih Paşa, Esbak Polis Heyeti Teftişiye Müdürü Hasan Hicabi Bey, Tefvik Hamdi, Rüşumat Müdürü Esbakı Mahir Said, Şeyhülislam-ı Esbâk Ayandan Mustafa Sabri Damadı, Hoca Mehmet Zeki Ayandan Hoca Vasfi, Zeynelabidin, Gümülcineli İsmail ve ayandan iki zat "Egypt" vapuruyla hareket etmiştir.⁶⁴ Sait Molla refikası ve oğlu Sedat Bey'i, iki hizmetçisini de alarak Romanya'ya gitmiştir. Gümülcineli İsmail Hakkı ile Eski Dahiliye Nazırı Mehmet Ali Bey ve biraderi de Sait Molla Bey'i takip etmişler pasaportlarını alarak ülkeyi terk etmişlerdir.⁶⁵ Görüldüğü üzere batan fırkayı ilk terk edenler fırkanın lider kadrosu olmuştur.

HİF'çilerin bindikleri vapuru Nuh'un teknesine benzeten Tark Mümtaz Göztepe her kafadan ve her mezhepten sürülerle insanı taşıyan Egypt Vapuru Mısır'a gelinceye kadar yollarda bazı limanlara uğrayarak bir hayli safra attığını söyler. Mesela İstanbul'dan sonra bu vapurun ilk uğradığı limanda HİF Reisi Sadık Bey ile Gümülcineli İsmail'i ve Eski Dahiliye Nazırı Mehmet Ali Beyleri Romanya'ya gitmek üzere Dedeagaç'a çıkarmıştı. Vapur Pire'ye uğradığı esnada ise şuursuz bir HİF'çi kafiylede, Miralay Plastiras'ın meşhur ihtilal hükümetinin hüküm sürdüğü ve Türk düşmanlığını henüz fıkır fıkır kaynadığı bu memleketi kendini bir ana kucağı ve dost bucağı görenek bu limana atmıştı. Bu kafilenin içinde hayatını kazanmak için fabrika ameleliğine ve hatta kundura boyacılığına kadar tenezzül edip hayatlarını alın teri ve namuskârane bir surette kazanmaya teşebbüs edenler görüldüğü gibi henüz Türklerle kanlı bıçaklı düşman olan ve her an yeni bir harbe girişebilmeleri muhtemel olan Yunan Ordusu'na gönüllü olarak hizmet ve sadakât arz edenler hatta bu orduya zabıt olarak kabul edilenler dahi vardır.⁶⁶

63 Vahdeddin, *age.*, s. 75.

64 TİTE A, K 65, G 9 B9, Refik Halit ise anılarında Hoca Mustafa Sabri, Zeynelabidin Efendilerle Doktor Rıza Tefvik Bey gibi kişilerin pasaport muameleleri tamamladıklarından işlerinin hemen halledildiğini söyler. Bu kişilerin bindikleri geminin limanda bulunan Mısır bandıralı "Egypt" vapuru olduğunu da ilave eder. Refik Halit Karay, *Minelbab İelmühreb*, İstanbul 2015, s. 372.

65 Vahdeddin, *age.*, s. 76.

66 Tark Mümtaz Göztepe, *Osmanlı Oğullarının Son Padişahu Vahdeddin Gurbet Cehenneminde*, İstanbul 1991, s. 43-44.

Refik Halit anılarında bu kaçış ya da yurdu terk ediş hikâyesini anlatırken arkadaşlarının çaresizliğinden, bunların çoğunun kılıksız kıyafetsiz, yarımın dehşetinden habersiz, vaziyete akıl sır erdiremeyen kişiler olduğunu söyler. Şehirde gündüz ‘muhalifler sefarethaneye toplanıyor’ diye bir söz yayılması üzerine gece yarısına kadar İstanbul’un her tarafından HİF’li pek çok kişi İngiliz elçiliğine koşmuştur. İngiliz Zabıta Memurları da Boğaziçi, Kadıköy, Üsküdar gibi uzak semtlerde oturan tanınmış muhalifleri, otomobil göndererek sefarethaneye sevk etmiştir.⁶⁷ Kuvayı Milliyeciler tarafından bu kaçış haber alınmıştır. Konu ile ilgili olarak da Dâhiliye Nazırı uyarılmıştır. Ancak anlaşılmaktadır ki dönemin Dâhiliye Nazırı HİF mensuplarını uyararak İstanbul’dan kaçmalarını tavsiye etmiştir.⁶⁸

Egypt Vapuru Dedeagaç’ta ve Pire’de ve son olarak da İskenderiye Limanı’nda yolcularını boşaltmıştır. İskenderiye’deki mahalli hükümet İngiltere himayesine sığınan ve Avrupa politikasına kurban olan bu gurbet yolcularının büyük bir otele ikametine karar vermiştir. Parasız, hükümet tarafından yiyip içmeleri de temin edilmiştir. Gurbetin ilk şaşkınlığıyla birleşir gibi olan bu mutedil ve müfrit HİF üyeleri Mısır’da birkaç gün istirahatten sonra eski dertleri depresmiş ve tekrar kapışmışlardı. Sakınmadan mücadele etmek cesaretini göstermiş olan HİF’in bütün zaaflarına ve iç çekişmelerine rağmen günün birinde bir koz olabileceğini uman yabancı siyasi makamları önceleri bu fırka mensuplarını oldukça iyi ağırlamışlardı. Fakat daha sonra ki zamanlarda “bu hasta varlığı koz değil, kokoz olduğunu anlamakta gecikmediler”.⁶⁹

Fırka mensuplarının gurbetteki anlaşmazlık ve kavgaları bu mültecilerin idaresine memur bulunan İngiliz Yüzbaşısını ciddi bir yazılı uyarı ile müdahaleye itmmişti. Ancak bu da fayda etmeyince ikinci bir yazılı uyarı ile bu kavgalara son verilmesi, aksi takdirde kendilerine yapılan her türlü yardımın kesileceği ve üzerlerindeki himayenin kaldırılacağı bildirildi. Çekişme ve kavgaların sona ermemesi üzerine İngiliz makamları bu kafileye ettikleri yardımları ve himayeyi kaldırdı. İşte o günden itibaren gurbette olmanın olanca korkunçluğu ve dehşetiyle baş başa kalan HİF mensupları fırkayı derhal unutmuş ve bir hırka ve bir lokma endişesiyle çırpınmaya başlamıştı. Görüldüğü üzere Anadolu’daki Millî Mücadele hareketlerine karşı çıkan HİF, bu hareketin başarıya ulaşması üzerine kendiliğinden ortadan kalktı. Mensupları yurtdışına çıkararak İtalya, Balkanlar, Suriye, Mısır hatta Cava Adası’na kadar dağıldılar.⁷⁰

67 Karay, *age.*, s. 372-374.

68 TİTE A, K 56, G 61, B 61.

69 Göztepe, *age.*, s. 46-49.

70 Aynı yerde.

17 Kasım 1922’de bilindiği üzere Osmanlı Devleti’nin son Sultanı Vahdeddin can güvenliği olmadığını söyleyerek İngiliz himayesine sığınarak Malta’ya gitmişti. Buradan Hicaz’a geçmişti. Bir kısım HİF mensupları da onun ardından Mekke’ye gitti. Daha sonra San Remo’ya yerleşen Eski Sultan Vahdeddin’i Mehmet Ali Bey, Gümülcineli İsmail, Mustafa Sabri Efendi ziyarete geldi. Sultan Vahdeddin lehine yazılar yazmak için intâk-ı hak adında bir gazete çıkarmak istediklerini ve bu amaçla kendilerine yardım edilmesini talep ettiler. Aldıkları paraları ise Gümülcineli İsmail zevk ve sefa âlemlerinde harcamıştır. Bunu duyan Osmanlı’nın son sultanı hüznülenerek “paraya acımıyorum aldatılmak gücüme gidiyor” diyerek HİF’e bu kişilerden rahatsızlığını dile getirmiştir.⁷¹

Millî direnişçiler HİF mensuplarının yaptığının hesabını vermeden gitmesine engel olmak, çekilen acıların hesabını sormak için haklarında gerekli takibatu yapmışlardır. Ancak zamanın şartları bunun uygulanmasını mümkün kılmamıştır. HİF, 1922 yılı sonlarında üyelerinin yurt dışına kaçmasıyla Türk siyasi hayatından yok olmuş gitmişlerdir.

Türkiye Cumhuriyeti’nin kurulmasından sonra yeni devletin yurtiçinde otorite ve saygınlığını sağlamak ve yurt dışına kaçan pek çok kişinin burada aleyhte çalışma yapmalarını engellemek için 23 Nisan 1924 tarihinde 150 kişiden oluşan bir liste bakanlar kurulu kararıyla onaylanmıştır. Bu listedeki kişilerin vatana ihanet ettikleri ve kesinlikle cezalandırılmaları istenmiştir. Fırkanın pek çok üyesi Yüzellilikler listesi içinde yer almıştır.⁷² Mustafa Sabri, Kiraz Hamdi, Gümülcineli İsmail, Zeynelabidin Efendi, Sadık Bey, Vasfi Hoca, Ahmet Refik, Mehmet Ali Bey, Kayserili Şaban ağa, Mevlanzade Rıfat, Sait Molla, Fanizade Ali ilmi, Ref’i Cevad, Pehlivan Kadri, Rıza Tevfik, Refik Halit Ref’i Cevad gibi önemli HİF liderleri bu listeye dahil edilmiştir.

29 Haziran 1939 yılında çıkarılan af ile Refik Halit, Rıza Tevfik, Ref’i Cevad gibi HİF’in mensupları ülkelerine dönerken, Mustafa Sabri, Vasfi Hoca, Zeynelabidin gibi kişiler ise gittikleri yerde kalmayı tercih etmişlerdir.

71 Göztepe, *age.*, s. 135-142.

72 Bu konuda daha detaylı bilgi için bk. İlhami Soysal, *Yüzellilikler*, İstanbul 1985.

Sonuç

Mondros Mütarekesinden sonra, Sultan Vahdeddin'in tahta çıkışı ve Damat Ferit Paşa'nın desteği ile yeniden vücut bulan HİF, 1918'den 1922 sonlarına kadar Türk siyaset sahnesinde kendini göstermiştir. Millî Mücadele döneminde, saray merkezli bir politika izleyen, Millî Mücadele hareketini İttihatçılığın devamı olarak gören ve son ana kadar şiddetle bu harekete muhalefet eden HİF mensupları Kürt Teali, İngiliz Muhipleri gibi birçok cemiyetlerde de yer almış, kurtuluşu İngiliz manda ve himayesinde aramıştır. Zaman zaman işgalci güçlerin temsilcileri ile görüşerek millî harekete karşı iş birliği içine girmiştir. Ferda, Köylü, Alemdar, Peyâm-ı Sabah gibi birçok gazetede HİF kalemleri saray politikasını destekleyen Millî Mücadele karşıtı yazılar yazmışlardır. Şeyhülislam Mustafa Sabri Efendi gibi HİF'in önemli bir lideri Mustafa Kemal ve arkadaşlarının idam edilmesi yönünde de bir fetva hazırlanmıştır. Anadolu'da halkı millî harekete karşı isyanlar çıkarması için teşvik etmiş, Kuvayı İnzibatiyeyi destekleyerek millî hareketin bastırılmasını istemişlerdir.

HİF mensupları kendi aralarında en büyük tartışmaları devlet kademelerinde yer alabilmek için yapmıştır. Şahsi menfaatlerini her şeyin önüne koymuşlardır. Meşrutiyet döneminde İttihatçılardan gördükleri baskının intikamını Millî Mücadele döneminde almak istemişlerdir. Bu nedenle zaman zaman kendilerine desteği bilinen Damat Ferit Paşa'yı bile İttihatçıların devamı olarak gördükleri Anadolu Hareketini bastırmakta yetersiz kalmakla itham etmişler, onun makamına bile göz dikmişlerdir.

Fırka, şahsi çekişmeler sonucu Sadık Bey ve Mustafa Sabri Efendi etrafında birleşen guruplarla ikiye ayrılmıştır. Bu iki grup arasında zaman zaman birleşme çabaları görülse de bu mümkün olmamıştır. Millî hareketin adım adım zafere ulaşması, Ali Kemal Hadisesi, Damat Ferit Paşa'nın yurt dışına kaçışı ve ardından Sultan Vahdeddin'in ülkeyi terk etmesi sonucu HİF mensupları kurtuluşu İngiliz makamlarında aramış ve yaptıklarının hesabını veremeyecekleri endişesiyle yurt dışına kaçmışlardır. En önemli liderleri 150'likler listesine dahil edilmiş, çıkan aftan sonra bir kısmı ülkeye geri dönerken bir kısmı ise gittikleri yerde kalmıştır.

Kaynaklar**Sürekli Yayınlar**

Alemdar

Akşam

İkdam

Sabah

Peyâm

Türkçe İstanbul

Vakit

Arşivler

Tite Arşivi

Osmanlı Başbakanlık Arşivi

Araştırma ve İnceleme Eserler

Akandere, Osman, “Damat Ferit Paşa Hükümetleri Döneminde Kuvayı Milliye Hareketine Yöneltilen İtamlar”, *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Konya 2006, S. 16, (<http://dergisosyalbil.selcuk.edu.tr/susbed/article/view/510/492> sitesinden alınmıştır).

Akşin, Sina, *İstanbul Hükümetleri ve Millî Mücadele*, Ankara 1998.

Bayar, Celal, *Ben de Yazdım: Millî Mücadeleye Gidiş*, İstanbul 1997.

Erdem, Ş. Can, *Sadrazam Damat Ferit Paşa*, (Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Basılmamış Doktora Tezi), İstanbul 2002.

Göl Hacer, *Millî Mücadele Döneminde Hürriyet ve İtilaf Fırkası*, (Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Doktora Tezi), Ankara 2008.

Göztepe, Tarık Mümtaz, *Osmanlı Oğullarının Son Padişahı Vahdeddin Gurbet Cehenneminde*, İstanbul 1991.

Halit, Refik, *Bir Ömür Boyunca*, İstanbul 2009.

Jaeschke, Gotthard, *Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi*, Ankara 1989.

Karay, Refik Halit, *Minelbab İlelmihrab*, İstanbul 2015.

Kemal, Yahya, *Siyasi ve Edebi Portreler*, İstanbul 2006.

Kutlu, Şemsettin, “Ali Kemal-3”, *Hayat Tarih Mecmuası*, S. 9(Ekim), 1970.

Lewis, Bernard, *Modern Türkiye'nin Doğuşu*, Ankara 1998.

Öndeş, Osman, *Vahdeddin'in Sırdası Avni Paşa Anlatıyor: Millî Mücadele ve Sürgün Yılları*, İstanbul 2017.

Sarıhan, Zeki, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, Ankara 1993.

Soysal, İlhami, *Yüzellilikler*, İstanbul 1985.

Şakir, Ziya, *Hürriyet ve İtilaf Nasıl Doğdu, Nasıl Yaşadı, Nasıl Battı?* Haz: Serkan Erdal, İstanbul 2011.

Şimşir, Bilal, *İngiliz Belgelerinde Atatürk*, Ankara 1973.

Tevfik, Rıza, *Birazda Ben Konuşayım*, İstanbul 1993.

Tunaya, Tarık Zafer, *Türkiye'de Siyasi Partiler, Mütareke Dönemi*, İstanbul 1999.

Vahdeddin Nevzat, *Yıldız'dan Sanremo'ya: Vahdeddinin Dördüncü Kadefendisi Nevzat Vahdeddin'in Hatıraları ve 150'liklerin Gurbet Maceraları*, İstanbul 1999.

